

دانشگاه باقر العلوم (علیه السلام)

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: علوم سیاسی

عنوان:

نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر غلامرضا بهروز لک

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر نجف لکزایی

نگارش:

گلاب سوری لکی

شهریور ۱۳۸۲

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان:

نقش آموزه مهدویت در انقلاب اسلامی ایران

استاد راهنما:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر غلامرضا بهروز لک

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر نجف لکزایی

نگارش و پژوهش:

گلاب سوری لکی

۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیر و تشکر

سپاسگذاری خود را تقدیم انسان‌های بزرگی می‌کنم که در کسوت استادی درس‌های بزرگی به من آموختند. خصوصاً حجت‌الاسلام دکتر غلامرضا بهروزلک که در تدوین این پایان‌نامه زحمت بسیاری متقبل شدند و حجت‌الاسلام دکتر نجف لک‌زایی که مشاوره آن را به عهده داشتند.

همچنین از زحمات مسئولین محترم کتابخانه باقرالعلوم (ع) به خصوص آقای مجید دهقانی تشکر می‌نمایم.

تقدیم

تقدیم به اساتید بزرگواری که در طول دوران
تحصیل از ایشان درس اخلاق و علم آموختم.

چکیده

مهدویت از مفاهیم و آموزه های اصیل اسلامی است که در فرهنگ تشیع جایگاه والایی دارد. نوع نگرش به این آموزه در طول تاریخ، عامل شکل‌گیری بسیاری از مبارزات و قیام‌ها علیه حکومت‌های موجود بوده است. انقلاب اسلامی ایران از جمله تحولات عمده‌ای است که تحلیل‌گران عوامل متفاوتی را در وقوع آن دخیل دانسته‌اند. به رغم وجود عوامل متعدد، مذهب تأثیر عمده‌ای در این انقلاب داشته و رهبران انقلاب با تبیین و تفسیر مفاهیم دینی نقش مهمی را در این زمینه ایفا کرده‌اند. در طول مبارزات گروه‌های مختلفی ضمن مخالفت با رژیم پهلوی به تبیین الگوی آرمانی برای انقلاب پرداخته و سعی در ترسیم جامعه مطلوب داشتند. رویکرد مذهبی نیز با توجه به آرمان‌های خود به طرح حکومت اسلامی پرداخت. این دیدگاه به دلیل نزدیک بودن با فرهنگ مردم و تکیه بر ظرفیت‌های دینی توانستند رهبری مبارزات انقلاب را در دست گیرند. رهبران این گروه عمدتاً روحانیون بودند که به سبب آشنایی با دین، اقدامات رژیم پهلوی را در مخالفت با آن می‌دیدند. دو دیدگاه در میان آنها رواج داشت که ناشی از برداشت ایشان از غیبت و مسأله حکومت در عصر غیبت بود. برخی به عدم دخالت دین در عرصه سیاست و برخی دیگر به دخالت دین در عرصه سیاست معتقد بودند. گروه حاضر با اعتقاد به جامعیت دین اسلام و داشتن برنامه سیاسی و اجتماعی و... در طول مبارزات با بیان آسیب‌های رژیم حاکم به انتقاد علیه آن پرداختند. در این میان امام خمینی دارای نقش برجسته‌ای بود که با طرح حکومت اسلامی و ایده نیابت فقها از امام معصوم(ع)، در سالهای آغازین مبارزات، ذهنیت عموم مردم را جهت‌دهی نمود. مهدویت همواره از بُعد نظری تأثیر عمده‌ای در انقلاب اسلامی داشته است.

کلید واژه: غیبت، مهدویت، ولایت فقیه، انقلاب اسلامی، حکومت اسلامی، سلطنت

پهلوی

فهرست مطالب

۱ مقدمه
۲ مقدمه پژوهش (طرح تحقیق)
۳ ۱- بیان مسأله
۳ ۲- علت انتخاب موضوع (اهمیت و فایده)
۴ ۳- سابقه پژوهش
۶ ۴- سؤال اصلی پژوهش
۶ ۵- فرضیه پژوهش
۷ ۶- مفاهیم و متغیرها
۷ ۷- سؤالات فرعی پژوهش
۸ ۸- پیش فرضهای پژوهش
۸ ۹- اهداف پژوهش
۸ ۱۰- روش پژوهش
۹ ۱۱- سازماندهی پژوهش

- فصل اول: رویکردهای تحلیلی انقلاب اسلامی و چارچوب نظری ۱۱

۱- رویکرد غیر علمی ۱۳

۱-۱- فریدون هویدا ۱۴

۱-۲- جیمز دفرنزو ۱۶

۱-۳- ویلیام سولیوان ۱۸

۲- رویکرد علمی ۲۰

۲-۱- رویکرد روانشناختی ۲۰

۲-۱-۱- ماروین زونیس ۲۱

۲-۲- رویکرد اقتصادی ۲۳

۲-۲-۱- شاهین گرامی ۲۴

۲-۲-۳- رویکرد ترکیبی ۲۴

۲-۳-۱- جان فوران ۲۵

۲-۳-۲- یرواند آبراهامیان ۲۶

۲-۳-۳- نیکی آرکدی ۲۷

۲-۳-۴- اسکاچپول ۲۸

۲-۴- رویکرد فرهنگی ۳۲

۲-۴-۱- میشل فوکو ۳۳

۲-۴-۲- حامد الگار ۳۶

۲-۴-۳- لیلی عشقی ۴۰

- ۴۱ ۲-۴-۴- منوچهر محمدی
- ۴۵ ۲-۴-۵- محمدباقر حشمت زاده
- ۴۹ ۲-۴-۶- تحلیل گفتمانی
- ۵۲ ۲-۴-۷- مرتضی مطهری
- ۶۰ کاربرد چارچوب نظری در مسأله پژوهش
- ۶۶ - فصل دوم: مدینه فاضله مهدوی و الگوی آرمانی انقلاب اسلامی
- ۶۸ ۱- جایگاه آرمان شهر در اندیشه اسلامی
- ۶۸ ۱- ۱- آرمان شهر
- ۷۰ ۱- ۱- ۱- آرمان شهر افلاطون
- ۷۱ ۱- ۱- ۲- آرمان شهر آگوستین
- ۷۲ ۱- ۱- ۳- آرمان شهر تامس مور
- ۷۳ ۱- ۱- ۴- آرمان شهر (مدینه فاضله) فارابی
- ۷۶ ۲- سیمای آرمان شهر در اندیشه اسلامی (رویکردهای شیعی و سنی)
- ۸۰ ۲- ۱- واقعی بودن و قابلیت تحقق آرمان
- ۸۲ ۲- ۲- جزئیات مدینه فاضله و مجری آن
- ۸۳ ۲- ۲- ۱- رهبر و مجری آرمان شهر اسلامی
- ۸۶ ۲- ۲- ۲- جزئیات آرمان شهر اسلامی
- ۸۷ ۳- سیمای کلان آرمان شهر مهدوی
- ۸۷ ۳- ۱- نقش رهبری آسمانی

- ۳-۲- حاکمیت شریعت ۹۱
- ۳-۳- سعادت محوری ۹۳
- ۳-۴- نقش برجسته و متعهدانه مردم ۹۶
- ۳-۵- عدالت محوری ۹۹
- ۳-۶- کرامت انسانی ۱۰۲
- ۳-۷- امنیت ۱۰۵
- ۳-۸- توسعه و رفاه ۱۰۸
- ۳-۸-۱- توسعه اقتصادی ۱۰۸
- ۳-۸-۲- توسعه علمی و فرهنگی ۱۱۰
- ۳-۸-۳- توسعه قضایی ۱۱۲
- ۴- کارکرد الگویی و الهام بخشی آرمان شهر مهدوی ۱۱۳
- ۴-۱- انتظار ۱۱۴
- ۴-۲- کارکرد الگویی دولت کریمه مهدوی ۱۱۸
- ۴-۲-۱- ایجاد حساسیت و نارضایتی نسبت به وضع موجود ۱۱۸
- ۴-۲-۲- هویت بخشی و انسجام آفرینی ۱۲۰
- ۴-۲-۳- کارکرد ظلم ستیزی و عدالت محوری ۱۲۱
- ۴-۲-۴- امیدبخشی و ایجاد تحرک و پویایی ۱۲۲
- فصل سوم: رویکرد رهبران انقلاب در نقد رژیم پهلوی ۱۲۷
- ۱- شناسایی رویکردها ۱۲۸

- ۱-۱- رویکرد مارکسیستی ۱۲۸
- ۱-۱-۱- حزب توده ۱۳۱
- ۲-۱- رویکرد ناسیونالیستی (ملی‌گرایی) ۱۳۴
- ۱-۲-۱- جبهه ملی ۱۳۶
- ۲-۲-۱- نهضت آزادی ۱۳۷
- ۳-۱- اسلام‌گرایی ۱۴۰
- ۲- ساختار رهبری انقلاب اسلامی ایران ۱۴۲
- ۱-۲- روحانیت ۱۴۴
- ۱-۱-۲- دیدگاه عدم دخالت در سیاست ۱۴۵
- ۲-۱-۲- دیدگاه دخالت دین در عرصه سیاست ۱۴۷
- ۲-۲- رهبری امام خمینی (ره) ۱۵۱
- ۱-۲-۲- بازیابی دین در عرصه سیاست ۱۵۲
- ۲-۲-۲- تحریم تقیه ۱۵۳
- ۳-۲-۲- تأکید بر مشارکت و مبارزات مردمی ۱۵۵
- ۴-۲-۲- تأکید بر ماهیت اسلامی مبارزات ۱۵۶
- ۵-۲-۲- تعیین مقصد مبارزه ۱۵۸
- ۶-۲-۲- ویژگی‌های شخصیتی امام خمینی ۱۵۸
- ۳- آسیب‌شناسی نظام پهلوی از منظر رهبران انقلاب ۱۶۰
- ۱-۳- ناکارآمدی سیاست‌های داخلی ۱۶۰

- ۱۶۰ ۳-۱-۱- مبارزه با فرهنگ اسلامی
- ۱۶۱ ۳-۱-۱-۱- تلاش در زدودن فرهنگ اسلامی
- ۱۶۳ ۳-۱-۱-۲- باستان‌گرایی و برگزاری جشن‌های شاهنشاهی
- ۱۶۴ ۳-۱-۲- گسترش فساد در جامعه
- ۱۶۵ ۳-۱-۲-۱- فساد مالی
- ۱۶۷ ۳-۱-۲-۲- فساد اخلاقی
- ۱۶۸ ۳-۱-۳- استبداد
- ۱۶۸ ۳-۱-۳-۱- عدم پابندی به قانون اساسی کشور (شاه‌محوری)
- ۱۷۰ ۳-۱-۳-۲- سرکوب مخالفان به روش مستبدانه
- ۱۷۱ ۳-۱-۴- نفوذ عوامل بهائیت در دستگاه پهلوی
- ۱۷۳ ۳-۱-۵- انقلاب سفید
- ۱۷۶ ۳-۱-۶- تصویب نامه انجمن‌های ایالتی و ولایتی
- ۱۷۸ ۳-۲- ناکارآمدی سیاست‌های خارجی
- ۱۷۸ ۳-۲-۱- وابستگی به قدرت‌های خارجی
- ۱۷۹ ۳-۲-۲- کاپیتولاسیون
- ۱۸۰ ۳-۲-۳- روابط شاه و اسرائیل
- ۱۸۱ ۴- جایگاه مهدویت در نقدهای رهبران انقلاب بر رژیم پهلوی
- ۱۸۱ ۴-۱- مهدویت و مسأله مشروعیت سلطنت پهلوی
- ۱۸۳ ۴-۲- ارائه الگوی مطلوب و نظام جایگزین

۱۸۷ ۳-۴- مهدویت و مسأله حکومت
۱۸۹ فصل چهارم: ولایت فقیه و حکومت اسلامی (تجلی آرمان مهدوی)
۱۹۱ ۱- حکومت اسلامی در عصر غیبت
۱۹۲ ۱-۱- ضرورت حکومت
۱۹۵ ۲-۱- عدالت محوری
۱۹۵ ۳-۱- مردمی بودن حکومت
۱۹۶ ۴-۱- حاکم مشروع و آگاه از قانون الهی
۱۹۹ ۲- ولایت فقیه رکن نظام اسلامی
۲۰۴ - نتیجه گیری
۲۰۹ - فهرست منابع و مأخذ

مقدمه

انقلاب، پدیده‌ای اجتماعی - سیاسی است که به ندرت در جهان اتفاق می‌افتد، از این رو درک ماهیت انقلاب و این که چه عاملی سبب به وجود آمدن آن می‌باشد، نیازمند تحلیل و بررسی است. انقلاب اسلامی ایران به عنوان یکی از انقلاب‌های بزرگ که در سده اخیر به وقوع پیوسته است، با ویژگی و ایدئولوژی خاص خود توانست موجب تغییرات اساسی در حکومت شده و با سرنگونی رژیم سلطنتی محمدرضا شاه پهلوی، نظام دینی را جایگزین آن نماید.

از این رو اندیشمندان داخلی و خارجی تا کنون با رویکردهای متفاوت و ارائه نظریات گوناگون سعی کرده‌اند تا علل وقوع این انقلاب و ماهیت آن را بیان نمایند. این درحالی است که انقلاب اسلامی دارای ابعاد ناشناخته‌ای است که با بسیاری از این تئوری-ها به تنهایی قابل تحلیل نبوده و نیازمند آن است که با شناخت لایه های درونی و توجه به پایه ها و مبانی فکری آن مورد بررسی قرار گیرد.

مقدمه پژوهش
(طرح تحقیق)

۱- بیان مسأله

مهدویت و اعتقاد به ظهور حضرت مهدی(عج) از جمله آموزه‌های اصیل اسلامی است که تأثیرات فراوان در اندیشه سیاسی شیعیان گذاشته است و همواره منجر به شکل‌گیری قیام‌هایی در طول تاریخ شده است.

انقلاب اسلامی ایران از جمله تحولاتی بود که توانست همگان را به حیرت وادارد. ویژگی که این انقلاب را از سایر انقلاب‌ها متمایز می‌کند، ایدئولوژی اسلامی و نقش باورهای مذهبی است که در برهه‌ای از زمان توانست با تأثیرگذاری در ابعاد نظری و عملی اندیشه علما و متفکران شیعی تحولات عظیمی را هم در درون آنها و هم در سطح جامعه مسلمین به وجود آورد. اعتقاد به حکومت در عصر غیبت و جایگاه ولایت فقیه به نیابت از معصوم(ع) به عنوان مجری این حکومت از جمله آموزه‌های اسلامی است که نظم موجود در حاکمیت سیاسی ایران را برهم زد و سلطنت ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی را فرو ریخت.

۲- علت انتخاب موضوع (اهمیت وفایده)

انقلاب اسلامی یکی از بزرگ‌ترین انقلاب‌هایی بود که در تاریخ معاصر اتفاق افتاد و در دنیای اسلام تأثیرات عظیمی برجای گذاشت. تحلیل‌های فراوانی در دلایل وقوع این انقلاب ذکر شده، اما باورها و آموزه‌های اسلامی با معانی عمیق و عظیم خود تأثیراتی را

برجای می‌گذارند که شاید سایر مسائل اینگونه مؤثر نباشند. واقعیت این است که اگر یک آرمان حقیقی و یک تفکر آینده‌نگر در اندیشه رهبران نبود، شاید هیچگاه این انقلاب به وقوع نمی‌پیوست و یا مانند سایر جنبش‌ها ناکام می‌ماند. لذا پردازش علمی به این مفاهیم کمک فراوانی در مسائل آینده می‌کند.

۳- سابقه پژوهش

مطالعه و بررسی متون موجود نشان می‌دهد که در مورد مهدویت و مسائل مربوط به آن پژوهش‌های فراوانی صورت گرفته و آثار مختلفی در قالب کتب، فصلنامه و نشریات مختلف ارائه گردیده است. همچنین در ارتباط با انقلاب اسلامی، آثار فراوانی وجود دارد که جنبه‌های مختلف آن را تحلیل نموده‌اند. اما این مباحث کلی بوده و آن‌گونه که موضوع این رساله می‌باشد صورت نگرفته است. در پژوهش حاضر به طور خاص تأثیر مهدویت در انقلاب بررسی شده است. برخی آثار عبارتند از:

۱. منوچهر محمدی، انقلاب اسلامی؛ زمینه‌ها و پیامدها، قم: نشر

معارف، ۱۳۸۰.

پژوهش حاضر در سه بخش کلی به بررسی مسائل انقلاب اسلامی پرداخته است که بخش اول آن مربوط به مباحث نظری درباره انقلاب پرداخته است. در بخش دوم، نگارنده به تحلیل انقلاب اسلامی ایران می‌پردازد. وی ابتدا زمینه‌های سیاسی - اجتماعی قبل از انقلاب را بیان کرده و پس از آن عوامل مؤثر در پیروزی انقلاب می‌پردازد. وی ایدئولوژی،

رهبری و مردم را از جمله عوامل پیروزی انقلاب می‌داند. البته به عواملی مانند اجرای سیاست حقوق بشر کارتر، ظهور مرض سرطان در شاه، تلاش در مدرنیزاسیون سریع کشور و انتشار مقاله توهین‌آمیز علیه امام را از عوامل شتاب‌زای انقلاب معرفی می‌کند. بخش سوم نیز به مقایسه انقلاب اسلامی با دیگر انقلاب‌های بزرگ می‌پردازد. بنابراین کتاب حاضر به طور عام به مسأله ایدئولوژی اسلام پرداخته است.

۲. حامد الگار، انقلاب اسلامی در ایران، ترجمه مرتضی اسعدی

و حسن چیدری، تهران، قلم، ۱۳۶۰.

الگار در بحث انقلاب ایران، ریشه‌های انقلاب اسلامی ایران را تشیع، رهبری امام خمینی به عنوان یک سنت و طرح اسلام به عنوان یک ایدئولوژی مطرح می‌کند. نگارنده مخالفت با سلطه، تحت لوای اسلام شیعی و آمادگی دائمی برای فداکاری و از خودگذشتگی در این راه اشاره می‌کند. وی اساسی‌ترین موضوع را در تشیع امامت می‌داند که تنها رهبری مشروع کل جامعه مسلمانان را به عهده دارد. الگار به پیروزی اصولیون بر اخباریون اشاره می‌کند که از خلال آن بحث اجتهاد شکل می‌گیرد. از نظر وی پس از این جریانات و از سال ۱۳۴۲ چهره برجسته علما از جمله امام خمینی با تفکرات شیعی در مقابل پهلوی دیده می‌شود. پس از آن به نقش ایدئولوژی اشاره می‌کند که عاملی در جهت وقوع انقلاب اسلامی بود و نقش شریعتی را در این زمینه بیان می‌کند.

پژوهش حاضر اگرچه در برخی موارد به مسأله مهدویت و حکومت در عصر غیبت اشاره می‌کند، اما اولاً به صورت جزئی است و دوم اینکه آن را در کنار سایر عوامل قرار می‌دهد نه به عنوان یک عامل اصلی و تأثیرگذار.

۳. لطف‌الله صافی گلپایگانی، امامت و مهدویت، ج ۱ و ۲، قم:

دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۶۵.

پژوهش حاضر مجموعه‌ای از مقالات و رساله‌های علمی - تحقیقی است که درباره ولایت و امامت عامه و خاصه به ویژه امامت حضرت مهدی (عج) بیان شده است. نگارنده با استناد به آیات و روایات و همچنین منابع تاریخی و کلامی به مباحث بنیادین مهدویت مانند ولایت تکوینی و تشریحی، تجلی توحید در نظام امامت، نظام امامت و رهبری و مسأله انتظار پرداخته است. در جلد دوم کتاب، نگارنده اصالت مهدویت را بررسی نموده و در نهایت پرسش‌هایی درباره استمرار نظام امامت و... پرداخته است.

این مجموعه علاوه بر مباحث مستند و مفید، صرفاً به مسأله امامت و مهدویت پرداخته اما تأثیرات آن بر انقلاب اسلامی مورد بررسی قرار نگرفته است. بنابراین آنچه باعث تمایز پژوهش حاضر با کتب و مقالات موجود است، پرداختن به مسأله انقلاب اسلامی و به طور خاص تأثیراتی است که آموزه مهدویت بر این انقلاب گذاشته است.

۴- سؤال اصلی پژوهش

آموزه مهدویت چه تأثیری در انقلاب اسلامی ایران داشته است؟

۵- فرضیه پژوهش

آموزه مهدویت با کارکردهای خود و ارائه الگوی مطلوب منجر به واکنش در برابر ظلم و استبداد پهلوی شده و با ایده نیابت از امام معصوم(ع) در شکل‌گیری و تثبیت نظام جمهوری اسلامی ایران عمل کرده است.

۶- مفاهیم و متغیرها

- مهدویت

اعتقاد به امامت حضرت مهدی(عج) در دوران غیبت و تشکیل مدینه فاضله مهدوی در دوران ظهور و دیگرآموزه‌های مربوط به حضرت مهدی(عج).

- انقلاب

طغیان و عصیان مردم یک ناحیه و یا یک سرزمین علیه نظم موجود برای ایجاد نظمی مطلوب.

- انقلاب اسلامی

تحول و دگرگونی که در حاکمیت ایران در سال ۱۳۵۷ به وجود آمد و طی آن حکومت اسلامی جایگزین نظام سلطنتی پهلوی شد.

- متغیر مستقل: آموزه مهدویت

- متغیر واسطه: ارائه الگوی مطلوب

- متغیر وابسته: وقوع انقلاب اسلامی